

ЗАВОД ЗА ЗАШТИТА НА СПОМЕНИЦИТЕ
НА КУЛТУРАТА И МУЗЕЈ – СТРУМИЦА

ХРИСТОФОР ЖЕФАРОВИЧ И НЕГОВОТО ВРЕМЕ

Материјали од вториот научен собир во чест
на покровителите и заштитниците на градот
Струмица – св. Петнаесет тивериополски
свештеночасници, одржан во Струмица на
5 и 6 декември 2019 година

Струмица
2020

INSTITUTE FOR PROTECTION OF THE MONUMENTS
OF CULTURE AND MUSEUM - STRUMICA

HRISTOFOR ŽEFAROVIĆ AND HIS EPOCH

Papers from the Second Academic Conference in Honour
of the Patrons and Protectors of the City
of Strumica - the Holy Fifteen Tiberiopolitan
Hieromartyrs, held in Strumica
on December 5 & 6, 2019

Strumica
2020

СОДРЖИНА

- 8 | Introductory notes – Воведни напомени
Васил Ѓорѓиев-Лиќин
- 11 | За еден препис на Повеста за паѓањето на Цариград под
Турците од времето на Христофор Жефарович
Ѓорѓи Поп-Атанасов
- 19 | Христофор Жефаровиќ и балканската панорама
Вера Стојчевска Антиќ
- 31 | Христофор Жефаровиќ: минатото во функција на
националните идеологии
Ванчо Ѓорѓиев и Војислав Сараќински
- 47 | Средновековните претстави во Стематографијата на Христофор
Жефаровиќ: политичко-идеолошки мотиви и контексти
Митко Б. Панов
- 57 | Христофор Жефарович и плановите на големите сили
за поделба на Балканот во XVIII век
Стефан Влахов-Мицов
- 65 | Христофор Жефарович како хуманист и просветител
(обид за историски портрет)
Васил Ѓорѓиев-Лиќин
- 77 | Молбени грамоти до рускиот цар Михаил Теодорович
за да можат полјанинските епископи Теон (1629) и Калиник
(1634) да патуваат во Русија по милостина
Александар Трајановски
- 89 | Графички (хартиени) икони како иконографски обрасци
во иконописот на Дичо Зограф
Сашо Цветковски
- 101 | Хералдиката на Жефаровиќ
Јован Јоновски

- 117 Прилог кон идентификување на свети Давид цар и свети Теоктист од бакоррезите на Христофор Жефарович
Виктор Недески
- 131 Инверзијата на македонскиот земски грб
во стематографиите на Жефаровиќ и Витезовиќ
Иван Нацевски
- 151 Сублимиран преглед на репрезентативните графички
листови од фондот на НУ Завод и музеј - Прилеп
Мимоза Христоска
- 169 Македонското хералдичко лавче на Жефарович, поместено
на знамето на Разловечкото востание (1876) и Илинденското
востаничко знаме од Загоричани (1903)
Александар Трајановски
- 181 Хералдиката во Музеј на Македонија
Мирјана Нинчовска и Драган Георгиев
- 195 Австриски монети од крајот на XVII и XVIII век
во збирката на НУ Завод и музеј – Струмица
Бранко Ѓорѓиев
- 207 Дојран – Полин во средновековниот и во османлискиот период
Душко Цветанов
- 219 Елементарни симболи за означување на локалниот
културен идентитет на град Дојран
Јасмина Пијанманова

ХРИСТОФОР ЖЕФАРОВИЌ: МИНАТОТО ВО ФУНКЦИЈА НА НАЦИОНАЛНИТЕ ИДЕОЛОГИИ

Ванчо ЃОРЃИЕВ
Војислав САРАКИНСКИ

Филозофски факултет,
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје

Христофор Жефаровиќ (1690–1753) е познат зограф, иконописец, бакрорезец, писател, трговец и хералдичар од првата половина на XVIII век, приврзаник на општоилирската идеја,¹ по потекло од османлиска Македонија. Неполн век по неговата смрт,² под влијание на националните идеологии за кои требало да се најде легитимитет, балканските историографии почнале да претаат по „славното“ минато и да се впуштаат во определување на етничката – или поскоро националната – припадност на Жефаровиќ. Дури и површен преглед на постојната литература за ова прашање ни открива бројни констатации дека Жефаровиќ бил Бугарин,³ Србин,⁴ Влава,⁵ па најпосле и Македонец.⁶ На современата историска наука

¹ За раното пан-словенско движење и корените на општоилирската идеја, v. Banac, I. (1988). *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*. Cornell University Press.

² V. Давидов, Д. (2011). *Српска стематографија. Беч 1741*. Нови Сад: Прометеј, 27–29.

³ V. Руварац, Д. (1888). “Први књижевни песници у српскога народа.” *Стражилово* IV, Нови Сад, 121; Петровски, Н. М. (1910). “Къ биографији Христофора Жефаровича.” *Извѣстїя отделения русскаго языка и словесности Императорской Академии наукъ*, том XV, вып. II, стр. 297–302. СПб.; Захариев, В. (1927). “За графическите искуства.” *Държавна художествена академия, Годишникъ 1896-1926*, София; Ivanov, Y. (1927). “Christophore Gefarovitch.” *La Bulgarie*, 6.X.1927; Ивановъ, Й. (1915). *Българетъ въ Македония. Издирвания и документи за тѣхното потекло, език и народностъ*, София, 68.

⁴ V. Скерлић, Ј. (1909). *Српска књижевност у XVIII веку*, Београд, 247; Скерлић, Ј. (1921). *Историја нове српске књижевности*, Београд, 44; Колендић, П. (1931). „Ѓефаровић и негови бакрорези.” *Гласник историског друштва у Новом Саду*, св. 8, књ. IV, Сремски Карловци, 35–45.

некако ѝ успеало да создаде историска личност со четири напоредни народности и четири идентитети; за Жефаровиќ не може да се примени дурни ни формулата за „дводомен“ автор, зашто и таа ќе треба да биде удвоена.

Во нашиов прилог ќе ги разгледаме деталите на оваа мала историска ирационалност, но не со побивање на посочениве тврдења – зашто тие и по самата своја природа не можат да издржат методолошка критика – туку ќе се обидеме да се осврнеме и да ги посочиме идентитетските ознаки на луѓето од тоа време, како во османлиска Македонија, така и надвор од неа. На овој начин, ќе ја потцртаме апсурдноста на обидите да се определи етничкиот идентитет на Жефаровиќ во денешна смисла на зборот, како и залудноста на едностраните романтични потраги по идентитетски ознаки за предметниот период.

Општо е познато дека Османлиската Империја ги евидентирала своите поданици – или, поточно, даночните обврзници – според нивната верска припадност. Во општи рамки, тие биле поделени во две големи групи – на „правоверни“, т.е. муслимани, и „неверници“.⁷ Во првата група влегувале сите муслимани, а групата на „неверниците“ ги опфаќала припадниците на сите други вери; кога станува збор за османлиска Македонија, во категоријата на „неверниците“ претежноувало православното христијанско население. Две групи поданици се прибележувале одделно: Евреите, кои според општата поделба влегувале во групата на „неверниците“, и Ромите кои, во зависност од нивната верска припадност, можеле да се сретнат и кај „правоверните“, и кај „неверниците“.

И покрај оваа мошне општа поделба на поданиците во Османлиската империја, при детална анализа на пописните дефтери кај одредени лица се среќаваат патроними или прекари кои сепак поодблизу ја откриваат нивната етничка или јазична припадност. Така, на територијата на османлиска Македонија, во облик на патроним или прекар може да се сретнат етниконите *Арнаут/Арбанас*,⁸ *Влав*,⁹ *Ерменин/Ермени*,¹⁰ *Србин*,¹¹

⁵ V. Matkovski, A. (1990). *Грбовите на Македонија*. Скопје: Мисла, 59; 121; Matkovski, A. (1985). *Македонскиот полк во Украина*. Скопје: Мисла, 56, ш, 132; Колендиќ (1931), 37; Поповиќ, Д. Ј. (1998). *О Цинцарима*. Београд: Прометеј, 27–28.

⁶ V. Stanojević, St. (1929). “Žefarović Hristofor (Zefarovic, Zefarov, Zefar).” *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka* t. IV, Zagreb, 1321; A. Matkovski (1990), 121.

⁷ Стојановски, А. (1981). *Градовите на Македонија од крајот на XIV до XVII век*. Скопје: Скопје: Институт за национална историја, 83.

⁸ *Idem*, 84; Стојановски, А. (2006). *Македонија под турска власт (статии и прилози)*. Скопје: Институт за национална историја, 115, 161, 162; Стојановски, А. (1989). *Македонија во турското средновековие*, Скопје: Култура, 197.

⁹ Стојановски (1981), 84. Стојановски (2006), 114, 117, 161-162.

Грк,¹² Френган/Франк (со значење дубровчанин-католик, или воопшто Европеец),¹³ потоа Аран, Курд и Черкез,¹⁴ како и Герман, Латинич, Татарин и Кумано.¹⁵ Во трудовите на македонскиот ориенталист А. Стојановски само по еднаш ги сретнавме етниконите *Бугарин*¹⁶ и *Шклав* (албански назив за *Словен*) во облик на прекар.¹⁷

Ваквите патроними и/или прекари почесто се среќаваат во XV и XVI век. Сепак, мора да се води сметка дека станува збор за инцидентни случаи, а не за востановена практика. Ако ги оставиме настрана патронимите и прекарите што не се типични за регионот, овие инцидентни случаи упатуваат дека доминираат етнонимите *Србин*, *Арбанас*, *Влав* и *Грк*, додека *Бугарин* и *Шклав* / *Словен* се среќаваат само по еднаш. Сосема е друго прашањето под кои околности овие поими се наметнале, и до кој степен можат да бидат сериозен показател за етничката припадност не само на носителите на прекарот, туку уште повеќе и на севкупното мнозинско население кое се вбројувало во „правоверните“ или во „неверниците“.

Кога станува збор за идентитетските ознаки во османлиска Македонија, конфузија постои и во патописите. На пример, францускиот природонаучник, истражувач, писател и дипломат Пјер Белон, кој пропатувал низ Македонија во 1547, пишува дека земјата околу рудниците во Сидерокавсија (Сидрекапси) ја населува „[...] збирштина од народи кои зборуваат секакви јазици – словенски, бугарски, грчки и албански“; малку подолу во текстот, Белон нагласува дека „[...] рударите, кои сега работат таму, во поголем дел се од бугарската народност“, а пак „селаните од околните села, кои доаѓаат на пазар, се христијани и говорат српски и грчки“.¹⁸ Слична „збирштина“ имало и на други места: Белон прибележува дека „сите жители на Трикала [*sic*]¹⁹ и Сер зборуваат грчки и српски“.²⁰

¹⁰ Стојановски (1981), 85; Стојановски (1989), 417.

¹¹ Стојановски (1981), 85; Стојановски (2006), 114, 137, 162; Стојановски (1989), 197.

¹² Стојановски (2006), 163, 266-267.

¹³ Стојановски (1981), 85; Стојановски (1989), 417.

¹⁴ Стојановски (1981), 88-89.

¹⁵ Стојановски (1989), 417.

¹⁶ Стојановски (1989), 197.

¹⁷ *Idem*, 416.

¹⁸ Цветкова, Б. А. (ред.) (1975). *Френски пътеписи за Балканите. XV-XVIII в.* София: Наука и изкуство, 96; cf. Матковски, А. (ур.) (1991). *Македонија во делата на странските патописци 1371-1377*, Скопје: Мисла, 128-129. Двата превода пренесуваат идентична порака, со неколку помали отстапувања во стилот и правописот.

¹⁹ Очигледен *lapsus memoriae* или *calami*. Трикала се наоѓа во Тесалија, па е сосем извесно дека тука се мисли на Драма.

²⁰ Цветкова (1975), 98; cf. Матковски (1991), 145.

Слични противречности има и кај османлиските патописци од наредниот, XVIII век. Според османлискиот географ Хаџи Калфа (Катип Челеби), рајата (т.е., христијанското население) во Битола²¹ и во Охрид²² ја сочинувале Бугари, а рајата во Костур – Срби и Власи.²³ Прочуениот османлиски патописец Евлија Челеби прибележува дека во Прилеп сета раја „се Срби и Бугари“ кои зборувале бугарски,²⁴ а пак градската раја во Штип, „бидејќи се Срби и Бугари, зборуваат српски и бугарски.“²⁵ Истиот автор спомнува дека рајата во Аврет Хисар „се состои од Грци, Бугари и Срби“,²⁶ а пак во соседниот Дојран – „од грчки и бугарски неверници“.²⁷ Понатаму, долниот град во Сер бил „преполнет со еврејски, грчки, латински, бугарски и српски никаквеци“;²⁸ во Струга, Челеби забележал многу „бугарски и грчки неверници“,²⁹ а пак во долниот шехир на Охрид – „седум маала на грчките, бугарските и латинските неверници“.³⁰ Истиот автор избројал „15 маала на Грци, Срби, Бугари и Латини“ во Бер,³¹ во Солун, покрај 56 еврејски и 28 муслимански маала, Челеби забележал и десет „невернички“ маала, во кои живееле „ерменските, грчките, француските, српските, бугарските и латинските неверници“.³²

Од друга страна, во своите патописи кои се однесуваат на периодот до 1770 година, Франсоа де Тот – еден француски генерал од унгарско потекло, кој бил задолжен да ја преустрои и осовремени османлиската војска – бележи дека самиот вработил 1500 Македонци, „Оверњани на Турција“,³³ „за да обновуваат и да градат тврдини во европски стил“.³⁴ За збрката да биде уште поголема, Тот сведочи дека овие Македонци – кои

²¹ Стојановски (2006), 306.

²² *Idem*, 308.

²³ *Idem*, 307.

²⁴ Čelebi, Evlija (1967). *Putopisi. Odlomci o jugoslovenskim zemljama. Prevod i komentar napisao Hazim Šabanović*. Sarajevo: Veselin Masleša, 303.

²⁵ *Idem*, 343.

²⁶ *Idem*, 127.

²⁷ *Idem*, 129.

²⁸ *Idem*, 156.

²⁹ *Idem*, 550.

³⁰ *Idem*, 557.

³¹ Челеби, Евлија (1972). *Пътеписи. Превод от османотурски, съставителство и редакция на Страшимир Димитров*. София: Институт за балканистика при БАН, 220.

³² *Idem*, 197.

³³ Tott, F. b. d. (1784). *Mémoires du baron de Tott: sur les Turcs et les Tartares*. Amsterdam, 192: “Je rassemblai et fis barraquer auprès des travaux quinze cent Macédoniens, qui font les Auvergnats de la Turquie.”; cf. 194: “[...] les bras infatigables des Macédoniens surmontèrent ces difficultés”. Оверњаните биле традиционално познати по својата работливост.

³⁴ Матковски (1991), 832.

воопшто не се спомнуваа во претходните сведоштва – сè уште пееле песни за Александар Македонски.³⁵

Во патописите од ова време, словенојазичното христијанско население претежно е означено како „српско“ и „бугарско“, а неговиот јазик како „српски“ и „бугарски“; сепак, како што можевме да видиме, понекогаш се бележи дека во едно исто место живеат и Срби и Бугари, и дека притоа *зборуваат на еден ист јазик, или пак напоредно на двата јазика* (како во Прилеп и во Штип, *v. supra*), што ѝ противречи на логиката. Во спрега со инцидентните податоци од османлиските пописни дефтери, сето ова навестува дека спомнатите идентитетски ознаки во голема мера биле плод на *инерција втемелена врз историската традиција за предосманските државни творби*, а речиси и да немале врска со каква и да е самоопределба или себе-доживување што важеле во тоа време.

Хуманизмот и ренесансата дале силен поттик преродбата на културното, книжевното и етичкото наследство на класичната антика; мошне брзо уследиле обновениот интерес и широката афирмација на старите кралства и античките јунаци, во тој контекст и на Македонија и на Александар Велики. Во 1490, во Рим било преобјавено делото на Клавдиј Птолемај, прочуениот географ од II век ст.е., каде границите на географска Македонија биле определени приближно точно. Картата на Птолемај послужила како основа за изработка на други карти: во 1589, во Дуисбург била отпечатена првата современа карта на Македонија, изработена од Герардус Меркатор.³⁶ Напоредно со ова, раснел интересот за античките и средновековните традиции – имено, за Александријадата – па името на Македонија и нејзината стара историја им станувале сè поизвесни на западните патописци и учени. Преку Дубровничката република – единствената слободна јужнословенска енклава и протагонист на јужнословенската идеја – овие сознанија продреле длабоко во Далмација, Хрватска, Босна, но и меѓу македонските трговци и учени луѓе. *Ова можеби послу-*

³⁵ Tott, F. b. d. (1784), xxii: “Les Macédoniens anciennement conquis n'ont pu réellement l'être que dans leurs plaines, et leurs montagnes ont dû leur offrir le même asyle contre la tyrannie des Romains, qu'elles leur offrent encore aujourd'hui contre celle des Ottomans. Nulle révolution n'a donc altéré chez ces montagnards les influences du climat. Depuis le héros de la Grèce, aucune époque intermédiaire, cultivateurs infatigables & non moins braves que laborieux, toujours unis pour la défense de la cause commune et chacun d'eux se suffisant à lui-même pour venger une injure personnelle, ils chantent encore les victoires d'Alexandre avec la certitude d'en remporter sur le premier ennemi qui se présentera.”. Cf. Матковски (1991), 833.

³⁶ Постхумно препечатен во 1595 под наслов *Atlas Sive Cosmographicae Meditationes de Fabrica Mundi et Fabricati Figura*. Повеќе за ова кај Woodward, D. (ed.) (1987). *The History of Cartography. Volume 3: Cartography in the European Renaissance*. Chicago: University of Chicago Press. Cf. Матковски (1990), 54.

жило како почетна точка за нивното самоидентификување со поимите „Македонија“ и „Македонци“, но и за нивното означување како такви од други луѓе.

Според нашите сознанија, еден од првите кои ја усвоиле ваквата „македонска самоопределба“ бил Јурај Јулије Кловиќ (1498–1578),³⁷ прочуениот хрватски/италијански илуминатор, минијатурист и сликар, кој со своето врвно мајсторство го заслужил прекарот „Микеланџело на малиот формат“. Бидејќи бил родум од Хрватска, овој италијански сликар од современиците често бил нарекуван *Grovato*; меѓутоа, веројатно поради македонското потекло на неговите предци, самиот потпишал неколку свои дела со прекарот *Macedo*, т.е. „Македонецот“.³⁸

Почнувајќи од XVI век, некои од охридските архиепископи и патријарси почнале да го вклучуваат поимот „Македонија“ во својата интитулација,³⁹ практика што почнале да ја следат други надворешни лица и институции при обраќањето кон охридските архиепископи или кон самата Архиепископија.⁴⁰ Од вообичаените формули од тоа време, ги издвојуваме *Μακεδονίας καὶ τῶν λοιπῶν πατριάρχης; ἀρχιεπισκοπῆ τῆς ἁ΄ Ἰουστινιανῆς Ἀχρῖδῶν καὶ πάσης Βουλγαρίας, Σερβίας, Ἀλβανίας, δευτέρας Μακεδονίας, καὶ τῶν λοιπῶν; πατριάρχος τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχρειδῶν καὶ πάσης Βουλγαρίας, Σερβίας, Μακεδονίας, Ἀλβανίας, и т.н.*

До крајот на XVIII век, поимите „Македонија“, „Македонци“ и „македонски народ“ веќе биле целосно прифатени и се користеле не само од луѓе што потекнувале од османлиска Македонија, туку и од некои европски владетели. Особено впечатливо сведоштво за ова е писмото на царот Леополд I во врска со заштитата на „македонскиот народ“ (*gens Macedonica*), издадено по барање на двајца „Македонци“ (*Macedones*), Марко

³⁷ Познат и како *Georgius Iulius Croata* или, на италијански јазик, *Giulio Clovio Croata*.

³⁸ Во врска со потеклото на Кловиќ, неговиот современик Џорџо Вазари – и самиот прочуен италијански сликар и архитект – во 1568 напишал дека предците на Кловиќ биле дојденци од Македонија (*i suoi maggiori [...] fossero venuti di Macedonia*, 6.213). Под влијание на делото на Вазари, во најголемиот дел од секундарната и терцијарната литература – а особено во лексикографските дела – се спомнува македонското потекло на Кловиќ: во изданието на „Британика“ од 1911 (*...his supposed Macedonian ancestry...*), во „Католичката енциклопедија“ (*...his family appear to have come from Macedonia...*), како и во енциклопедијата „Колумбија“ (*...because of his Macedonian origin...*). Џ. В. Бредли, кој очигледно го користел текстот на Вазари, забележува: “...a Macedonian ancestry is alluded to as denoting a position of some consideration...“.

³⁹ Снегаров, И. (1995). *История на Охридската архиепископија-патријаршија*, том 2, второ фототипно издание, Софија: Академично издателство Проф. Марин Дринов, 379, 382; Матковски (1985), 161.

⁴⁰ Снегаров (1995), 382; 385; 388.

Крајда од Кожани и Димитрије Георги Поповиќ, двајцата „родени во македонски Солун“ (*in Saloniki macedonica natos*).⁴¹

Особено внимание заслужува прашањето како се идентификувале и како се самоидентификувале луѓето по потекло од Македонија во времето на Жефаровиќ на територијата што се протегала меѓу Хабзбуршката монархија и Руското царство. Познато е дека за време на големата Австро-турска војна (1683-1699), со повлекувањето на Австријците од внатрешноста на Балканот, со нив заминале на север голем број православни христијани од Србија, Македонија, Косово, Црна Гора, Босна и Бугарија. Тие се населиле на север од Сава и Дунав, првенствено во пограничните области на Хабзбуршката монархија, каде биле задолжени да ја обезбедуваат границата како своевиден *cordon sanitaire* против упадите од Османската Империја. Изложено на притисоци од Католичката црква и влијанието на германскиот и унгарскиот јазик, дел од ова православно, словенојазично население почнало да мигрира кон православно словенска Русија, која пак во тоа време требало да најде практичен начин за колонизирање на новоосвоените области во Украина. Ова мигрирање, поттикнувано од Русија, зело особен замав во времето на кралицата Елисавета Петровна (1741–1762); како главен организатор на преселбите дејствувал рускиот претставник во Виена, грофот Михаил Петрович Бестужев-Рјумин, во соработка со австрискиот (подоцна руски) офицер од јужнословенско потекло, Јован Самуилович Хорват де Куртиќ.

Во 1750 година, грофот Бестужев-Рјумин ја известил руската влада дека „православните народи – Срби, Македонци, Бугари и Власи – сакаат да ѝ служат на нејзиното Императорско Величество со крв и оружје“.⁴² Во барањето од преселниците, кое преку Јован Хорват било доставено до Бестужев и понатаму до надлежните руски власти, меѓу другото се наведени и „условите под кои православните народи српски, македонски, бу-

⁴¹ “Notum hisce facimus exposuisse nobis”, пишува кралот, “ambos Macedones Marcum Craida Cosanae et Demetrium Georgium Popowik in Saloniki Macedonica natos, qualiternam gens Macedonica intuitu iustissimae causae nostrae et fervore atque zelo erga servitia nostra serio cum affectu inclinet [...] praefatam gentem macedonicam universam in genere et specie in gratiam nostram suscipimus et acceptamus [...] Protectionales pro gente Macedonica ad partes caesareae maiestatis transeuntes, etc.” Viz. Радоњиќ, Ј. (1908). *Прилози за историју Срба у Угарској у XVI, XVII и XVIII веку*, I. Нови Сад: Матица Српска, 52-53; истоово подоцна го објавува и Андонов-Пољански, X. (ур.) (1981). *Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава, том први*, Скопје: УКИМ, 158-159. Оригиналниот текст на латински јазик го има кај Матковски, А. (1983). *Отпорот во Македонија, т. 4*. Скопје: Мисла, 533.

⁴² Занетовъ, Г. (1891). “Българскитѣ колонии въ Руссия.” *Периодическо списание на Българското книжовно дружество въ Сръдець*, г. VIII, кн. XXXVII-XXXVIII, 381.

гарски и влашки сакаат да ѝ служат со крв и оружје на нејзиното Империјско Величество, мајчинската покровителка“.⁴³ Осврнувајќи се на условите под кои требало да бидат прифатени преселниците, кои првенствено требало да се ангажираат за воени цели, Бестужев пишува: „Во мирно време, овој корпус составен од Срби, Македонци и Бугари – православни и еднородни нам народи – по храброст му се познати на целиот свет“.⁴⁴

По пристигањето на првата група преселници на чело со Јован Хорват и формирањето на првиот хусарски (коњички) полк во Украина, по заповед на царицата Елисавета Петровна, Сенатот издал повеќе укази со кои не само што дозволил натамошно населување на Срби, Македонци Бугари и Власи, туку препорачал и основање на посебни полкови врз основа на етничката припадност.⁴⁵ Преселниците предводени од Хорват – вклучително и Македонците – биле населени во областа наречена „Новаја Србија“ или „Новосербија“ (*Новосербија*).

Во 1753 година, во Русија пристигнала нова, уште поголема група преселници од Австрија предводена од Јован Шевиќ и Рајко Прерадовиќ.⁴⁶ На 29 мај 1753 година, Прерадовиќ добил царски указ со упатство „сите српски, македонски и други нации на православни луѓе“⁴⁷ да се населат на исток од Хорват, а имено во новоформираната „Славосербија“ (*Славо-Сербија*) или „Славјаносербија“,⁴⁸ каде ќе бидат организирани во два полка. Овој случај е особено интересен, зашто според архивската документација во мешовитиот полк на Шевиќ се евидентирани 74 лица како припадници на „македонската нација [sic]“ (*македонској нациеј*).⁴⁹ Меѓу странските доселеници во областа Новаја Србија во декември 1754 година се регистрирани „277 Срби, 124 Македонци, 57 Бугари, 1675 Власи, 32 Германци и 79 Унгарци“ од машки пол.⁵⁰

Веќе спомнавме дека, со цел да ги засилат своите позиции на јужната граница кон Османската Империја, руските власти вршеле интензивно колонизирање на етнички разнородно население, кое потоа било организирано во посебни воени полкови. Кон средината на XVIII век, из-

⁴³ *Idem*, 182; Матковски (1985), 169.

⁴⁴ Занетов (1891), 182.

⁴⁵ Матковски (1985), 172-179.

⁴⁶ Во руските извори, двајцава се спомнуваат како *Иван Егорович Шевич* и *Родион Степанович (де) Прерадович*. В. *Русский биографический словарь в 25 томах*. СПб.–М., 1896–1918, с.в.; Kostić, M. et al. (2001). *Nova Srbija i Slavenosrbija*. Novi Sad: Stojkov.

⁴⁷ *Idem*, 180, 191.

⁴⁸ Занетов (1891), 188.

⁴⁹ Подетално за ова кај Матковски (1985), 183-187.

⁵⁰ *Idem*, 214.

ворите веќе спомнуваат српски, унгарски, грузиски и молдавски полк. Во мај 1859 година била издадена заповед за основање на македонски и на бугарски хусарски полк. Официјалното име на македонскиот полк гласело *Македонскии гусарскии полеви полк*;⁵¹ станувало збор за оперативен коњички полк кој не бил распореден во гарнизон, туку се испраќал на разни фронтови по потреба. Како и кај сите други, и во македонскиот полк, освен Македонци, имало Срби, Бугари, Црногорци и други; сепак, во него главно се испраќале новодојдените Македонци, каков што бил случајот со благородникот на унгарската круна, Македонецот Александар Димитриев.⁵² Македонското присуство во Украина белег и врз топонимизата, на што укажуваат повеќе имиња на населби, како *Македонивка / Македоновка, Македонка, Македонив, Македони*, потоа *Скопјевка, Куманово, Малаја Каратовка и Новиј Полог*.⁵³

Македонците како посебна народност ги препознава и црногорскиот митрополит Василије Петровиќ. Додека престојувал во Русија, во 1757 година Петровиќ поднел писмена информација до грофот Михаил Иларионович Воронцов – кој во тоа време ја вршел и должноста на вице-канцелар на Руската Империја – во која укажал дека, освен Црна Гора, на турско потисништво биле изложени и соседните народи – Албанците, Македонците (*Македоняне*), Босанците, Србите и Бугарите.⁵⁴ Наредната година, митрополитот бил примен на аудиенција кај великиот руски књаз и херцог Петар Фјодорович и царицата Елисавета Петровна. На двата приема, митрополитот не пропуштил да нагласи дека освен Црногорците, турската власт ја поднесуваат и соседните Албанци, Македонци (*Македоняњ / Македоняни*), Срби, Бугари и Босанци.⁵⁵

Мошне е интересно да се проследи определбата и самоопределбата на луѓето што потекнувале од османлиска Македонија, но во ова време живееле во средна Европа. Ристо Ковијаниќ, кој меѓу двете светски

⁵¹ *Idem*, 259.

⁵² Димитриев се спомнува во една наредба од 3 март 1759, во текот на подготовките за формирање на македонскиот полк: „О определеній въ Македонский полкъ выехавшихъ изъ Цесаріи въ вечное подаданство народѣм македонской націи шляхтичевъ Александарѣ Димитриев...“. *Viz.* Матковски (1985), 263.

⁵³ *Idem*, 283-284.

⁵⁴ “[...] окрoужни народи христиански, котори въ в тоурском поданстве: албанези, македоняне, босняки, Сербия, Болгария... от несноснаго оутеснения тоурецкого оучаються”; Матковски (1985), 208, кој го цитира Вуксан, Д. (1938). “Преписка митрополита Василија, митрополита Саве и црногорских главара 1752-1759 г.” *Споменик СКА LXXXVIII*, други разред 69, Београд, 49, док. бр. XXXII.

⁵⁵ “[...] христијанские народи в’ тоурецкомъ подданствѣ: Албанезы, Македоняни, Срби и Болгари, Бошняки и въ поданствѣ венецкомъ Далматы”; *Ibidem*; Вуксан (1938), 55, 57.

војни го истражувал културно-образовниот развој на српските преселници во Хабсбуршка Словачка во текот на XVIII и XIX век, во обемниот архивски материјал од тамошните образовни институции забележал и приличен број на ученици кои изјавиле дека се по потекло од Македонија.⁵⁶ Покрај многубројните Срби, во архивскиот материјал е забележан и извесен број Македонци „за које обично у уписници стоји ‘Македонац’“.⁵⁷ За дел од овие ученици стои дека се православни христијани „од Македонија“ (*ex Macedonia*); кај други се среќаваат одредниците *Graecus*; *Graecus*, *Macedo*; *Macedo*, *Graecus*;⁵⁸ има неколку случаи на *Ocridentis*, *Macedo*; *Ocrida*, *Macedo*; *Sera*, *Macedo*; *Veria*, *Macedo*; *Macedo*, *Rascianus* [*Rascinus*; *Serbus*, *Servensis*], како и сосем ретки примери за *Rosyanin*, *Hungarus* или *Vlachus*.⁵⁹ Мошне е впечатлив фактот што – барем според податоците собрани од Ковијаниќ – од забележаните лица од Македонија, никој не се изјаснил (или пак не е заведен) како Бугарин.⁶⁰

Оваа куса ретроспектива на идентитетските ознаки, со понагласен осврт врз поединците што се самоопределувале или пак биле препознавани како „македонски“, „од македонскиот народ“, или (мошне нетипично за времето) „од македонската нација“, нема за цел да го истакне присуството на македонска идентитетска ознака во изворите – независно што неколку историографии го игнорираат или го негираат тоа – туку поскоро да посочи дека *таа постои напоредно со сите други ознаки*. Од она што можевме да го видиме досега, додека системот на традиционални милети во османлиска Македонија и насекаде во Империјата барал поданиците да се опишуваат според нивната верска припадност, па така ненамерно ја сокривал нивната етничка припадност – на други места, особено во Хабсбуршката монархија и во Русија, поимите „Македонец“ и „македонски народ“ *се користеле вообичаено и рутински напоредно со сличните ознаки за другите балкански народи*, Србите, Бугарите, Грците, Власите и т.н.

⁵⁶ V. Ковијаниќ, P. (1971). „Срби који су учили у Словачкој (XVIII-XIX век) [1]“. *Зборник Матице Српске за књижевност и језик* књ. XIX, св. 3. Нови Сад, 471–503; Ковијаниќ, P. (1972). „Срби који су учили у Словачкој (XVIII-XIX век) [2]“. *Зборник Матице Српске за књижевност и језик* књ. XX, св. 1. Нови Сад, 47–91.

⁵⁷ Ковијаниќ, P. (1953). „О Павлу Јулинцу [1]“. *Зборник Матице Српске за књижевност и језик* књ. I, св. 1. Нови Сад, 38–48; *Cf.* Ковијаниќ, P. (1955) „Подаци о Јовану Авакумовићу“. *Зборник Матице Српске за књижевност и језик* књ. III, св. 3. Нови Сад, 161–164.

⁵⁸ За широкага лепега на значења што ги опфаќал поимот „Грк“ во ова време, *v.* Danforth, L. M. (1997). *The Macedonian Conflict: Ethnic Nationalism in a Transnational World*. Princeton University Press, 59, *sqq.*; Stojanovich, T. (1960). „The Conquering Balkan Orthodox Merchant“. *The Journal of Economic History* vol. 20, no. 2, 234–313.

⁵⁹ Ковијаниќ, P., *passim*; *cf.* Матковски (1985), 131–132.

⁶⁰ Матковски (1985), 132.

Од сево ова, станува повеќе од јасно дека прашањето за посведочените идентитетски ознаки на Христофор Жефаровиќ претставува сложен методолошки проблем кој не може (и не треба) да се разгледува еднострано, врз основа на непотполни и селективни информации, кои се извлечени од нивниот природен контекст.

Во својата „Стематографија“, која му ја посветува на патријархот Арсение IV Јовановиќ Шакабента, Жефаровиќ се определува како *илирико расианскии обцијй зографъ*. Но „илирико расианскии“ („илирско-рашки“) не може да биде валиден етноним; ваквата самоопределба на Жефаровиќ, од наше гледиште, поскоро има идеолошка и професионална суштина, одошто е ознака за некаква етничка определба. Сепак, ова веројатно послужило како појдовна основа за наводната српска припадност на Жефаровиќ, на која подоцна ѝ се придодаваат и други непроверени податоци. Од друга страна, како појдовна основа за наводната бугарска припадност на Жефаровиќ се зема една одломка од пофалната песна за него, што ја составил Павле Ненадовиќ, секретарот, а подоцна и митрополит на Карловачката митрополија. Откако најпрвин ќе го нарече Жефаровиќ „илирико расианскии обцијй зографъ“, Ненадовиќ го опишува и како „ревнитель отчества Болгарскаго и любитель царства Илирическаго“, без да го земе предвид фактот дека самиот Жефаровиќ ја користи синтагмата „отечество сербско наше“, со што се заокружува целата збрка.⁶¹

Во поткрепа на тезата за наводната бугарска етничка припадност на Жефаровиќ, особено се користи едно „завештание“ што му се припишува;⁶² ова обично се прави со селективно користење на податоците од една куса библиографска белешка со наслов „Къ биографии Христофора Жефаровича“.⁶³ Во неа се обработуваат неколкуте документи од Предметот заведен под № 326 во архивот на Светиот Синод, со наслов: „1754 година, на седмиот ден на септември. Според извештајот на Колегиумот за надворешни работи, а во врска со личните предмети на бугарскиот свештеник Зефарович [sic], оставени во Москва под заштита на синодалниот чувар на сакристијата“.⁶⁴ При сè што во оформениот предмет Жефаровиќ е означен како „бугарски свештеник“, во наведените податоци од завештанието, кое било напишано на грчки јазик, нема ниту еден елемент кој алудира на каква и да е етничка самоопределба на завештателот. Во ин-

⁶¹ Stanojević, St. (1929). „Žefarović Hristofor (Zefarovic, Zefarov, Zefar).“ *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka* t. IV, Zagreb, 1321.

⁶² V. Ивановъ (1915), 68.

⁶³ Петровский, Н. М. (1910). „Къ биографии Христофора Жефаровича.“ *Извѣстiя отдѣленiя русскаго языка и словесности Императорской Академiи наукъ*, том XV, вып. II, стр. 297–302. СПб.

⁶⁴ *Idem*, 298.

терес на вистината, треба да се потцрта дека, врз основа на документацијата во посочениов предмет, авторот на оваа библиографска белешка педантно ја прибележал народноста на секој еден учесник во оставинската постапка – освен на Жефаровиќ.

Понатаму, во извештајот на Колегиумот за надворешни работи до Светиот Синод се цитира писмо на грофот Кајзерлинг – во тоа време специјален руски претставник во Виена – кој го определува Жефаровиќ како „свештеник од грчка вероисповед“;⁶⁵ но, грчкиот трговец Евстратија Хаџиев Јурјев, кој се појавува како заинтересирана страна во оставинската постапка, го нарекува Жефаровиќ „бугаринот Христофор Зефиоров“.⁶⁶ Според еден акт од 27 февруари 1756 на Московската синодална канцеларија, која всушност ја спроведувала оставинската постапка, некојси „Иван Петров, припадник на бугарската нација“ (на друго место именуван како „бугаринот Иван Петров“, б.н.), дошол со полномоштво од Виена во Москва за да ја заврши постапката и да ги преземе личните предмети на Жефаровиќ.⁶⁷

Расеаните и нецелосни податоци кои произлегуваат од оставинската постапка на Жефаровиќ се полни со противречности, нешто што го забележува и самиот автор на библиографската белешка. Во тој контекст се јавува и прашањето за внукот од сестра Даниил Зефарович,⁶⁸ кој во завештанието бил определен за наследник под старателство. Во согласност со традицијата, спомнатиов Даниил, како внук од сестра, не би требало да носи исто презиме со вујко си; понатаму, можно е ова да е истиот Даниил Зефарович кој во 1782 станал австриски поданик, а во 1791 со посебна диплома бил примен во редот на пониското австриско благородништво, со белешка дека е потомок на „стар грчки род“.⁶⁹ Како и да е, завештанието на Жефаровиќ не содржи ексклузивни податоци за неговата етничка припадност и самоопределба; определницата дека е Бугарин му е припишана од грчкиот трговец со прилично не-грчко име, Евстратија Хаџиев Јурјев, а оттаму влегла и во насловот на самиот оставински предмет.

Најпосле, и неколку цртички за влашката и за македонската припадност на Христофор Жефаровиќ. Подробната анализа на изворниот материјал не дава никаква поткрепа за да се претпостави влашка припадност – која некои автори ја земаат за неспорен факт⁷⁰ – освен тоа што

⁶⁵ *Ibidem.*

⁶⁶ *Idem*, 300.

⁶⁷ *Idem*, 301.

⁶⁸ *Ibidem.*

⁶⁹ *Ibidem.*

⁷⁰ *Imprimis* А. Матковски; в. показателите за трудовите на овој автор во бел. 4.

Жефаровиќ се служел со грчкиот јазик. Иронично, пак, Жефаровиќ е за прв пат определен како Македонец во IV том на „Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka“,⁷¹ во една типична описна енциклопедиска одредница напишана од Ст. Станојевиќ, кој ниту наведува извори, ниту пак поодблизу го објаснува ваквото решение.

При самиот крај на нашиов приказ на многуте народности на Христофор Жефаровиќ, може да се вообличат три главни заклучоци. Прво, засега, и сè дури не излезе на виделина подобар и понедвосмислен изворен материјал, современата историографија не е способна објективно да ја определи етничката припадност на Христофор Жефаровиќ во современа смисла. Второ, спорно е и дали воопшто може да се дојде до такво решение, зашто во сите наши извори е очигледна впечатливата флуидност на етничките ознаки и норми на самоопределување од времето на Жефаровиќ, нешто што е безмалку непојмливо во услови на денешните политички струења. И најважно, од методолошка гледна точка, случајот на етничката припадност и самоопределувањето на Христофор Жефаровиќ не може да се дефинира поинаку, освен како ангажирање на минатото за градење на современи национални идеологии. Така еден културен деец од османлиска Македонија и приврзаник на општоилирската / јужнословенската идеја, кој со својата „Стематографија“ имал значајно влијание врз романтичарскиот занес кај јужнословенските народи кон средината на XVIII век, преку историјата и книжевноста стана инструмент на националните идеологии на современите балкански држави.

Литература:

- Андонов-Пољански, X. (ур.) (1981). *Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава, том први*, Скопје: УКИМ.
- Banas, I. (1988). *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*. Cornell University Press.
- Bradley, J. W. (1891). *The Life and Works of Giorgio Giulio Clovio, Miniaturist. With Notices of His Contemporaries and of the Art of Book Decoration in the Sixteenth Century*. London: Bernard Quaritch.
- Цветкова, Б. А. (ред.) (1975). *Френски пътеписи за Балканите. XV-XVIII в.* София: Наука и изкуство.

⁷¹ Stanojević (1929), 1321: “Grbovi Karlovačke mitropolije, obnovljene Srbije, i njene zastave u prvom ustanku, kako i grb današnje Bugarske, uzeti su iz knjige ovog Makedonca, koju je svoju otadžbinu zvaо “otečestvo serbsko naše”.

- Čelebi, Evlija (1967). *Putopisi. Odlomci o jugoslovenskim zemljama. Prevod i komentar napisao Hazim Šabanović*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Челеби, Евлия (1972). *П њ тегиси. Превод от османотурски, съставителство и редакција на Страшимир Димитров*. София: Институт за балканистика при БАН
- Давидов, Д. (2011). *Српска стематологија. Беч 1741*. Нови Сад: Прометеј.
- Danforth, L. M. (1997). *The Macedonian Conflict: Ethnic Nationalism in a Transnational World*. Princeton University Press.
- Ивановъ, Й. (1915). *Българетъ въ Македония. Издирвания и документи за тѣхното потекло, език и народностъ*, София.
- Ivanov, Y. (1927). "Christophore Gefarovitch." *La Bulgarie*, 6.X.1927.
- Ковијанић, Р. (1953). „О Павлу Јулинцу [1]“. *Зборник Матице Српске за књижевност и језик* књ. I, св. 1. Нови Сад, 38–48.
- Ковијанић, Р. (1954). „О Павлу Јулинцу [2]“. *Зборник Матице Српске за књижевност и језик* књ. II, св. 2. Нови Сад, 26–37.
- Ковијанић, Р. (1955). „Подаци о Јовану Авакумовићу“. *Зборник Матице Српске за књижевност и језик* књ. III, св. 3. Нови Сад, 161–164.
- Ковијанић, Р. (1971). „Срби који су учили у Словачкој (XVIII-XIX век) [1]“. *Зборник Матице Српске за књижевност и језик* књ. XIX, св. 3. Нови Сад, 471–503.
- Ковијанић, Р. (1972). „Срби који су учили у Словачкој (XVIII-XIX век) [2]“. *Зборник Матице Српске за књижевност и језик* књ. XX, св. 1. Нови Сад, 47–91.
- Колендић, П. (1931). „Џефаровић и његови бакрорези.“ *Гласник историског друштва у Новом Саду*, св. 8, књ. IV, Сремски Карловци, 35–45.
- Матковски, А. (1983). *Отпорот во Македонија, т. 4*. Скопје: Мисла
- Матковски, А. (1985). *Македонскиот полк во Украина*. Скопје: Мисла
- Матковски, А. (1990). *Грбовите на Македонија*. Скопје: Мисла.
- Матковски, А. (ур.) (1991). *Македонија во делата на странските патописци 1371-1377*, Скопје: Мисла
- Петровский, Н. М. (1910). „Къ биографији Христофора Жефаровича.“ *Извѣстія отдѣленія рускаго языка и словесности Императорской Академіи наукъ*, том XV, вып. II, стр. 297–302. СПб.
- Радонић, Ј. (1908). *Прилози за историју Срба у Угарској у XVI, XVII и XVIII веку*, I. Нови Сад: Матица Српска.
- Руварац, Д. (1888). „Први књижевни песници у српскога народа“. *Стражилово IV*, Нови Сад.
- Поповић, Д. Ј. (1998). *О Цинцарима 2*. Београд: Прометеј.
- Скерлић, Ј. (1909). *Српска књижевност у XVIII веку*, Београд.
- Скерлић, Ј. (1921). *Историја нове српске књижевности*, Београд.
- Снегаров, И. (1995). *История на Охридската архиепископија-патријаршија*, том 2, второ фототипно издание, София: Академично издателство Проф. Марин Дринов.
- Stanojević, St. (1929). "Žefarović Hristofor (Zefarovic, Zefarov, Zefar)." *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka* t. IV, Zagreb.
- Stojanovich, T. (1960). "The Conquering Balkan Orthodox Merchant". *The Journal of Economic History* vol. 20, no. 2, 234–313.
- Стојановски, А. (1981). *Градовите на Македонија од крајот на XIV до XVII век*. Скопје: Скопје: Институт за национална историја.
- Стојановски, А. (1989). *Македонија во турското средновековие*, Скопје: Култура.

- Стојановски, А. (2006). *Македонија под турска власт (статии и прилози)*. Скопје: Институт за национална историја.
- Tott, F. b. d. (1784). *Mémoires du baron de Tott: sur les Turcs et les Tartares*. Amsterdam.
- Вуксан, Д. (1938). “Преписка митрополита Василија, митрополита Саве и црногорских главара 1752-1759 г.” Споменик СКА LXXXVIII, други разред 69, Београд
- Захариевъ, В. (1927). “За графическите искуства.” *Държавна художествена академия, Годишникъ 1896-1926*, София.
- Занетовъ, Г. (1891). “Българскиѣ колонии въ Руссия.” *Периодическо списание на Българското книжовно дружество въ Сръдецъ*, г. VIII, кн. XXXVII-XXXVIII, 377–386.

Vančo Gjorgjiev & Vojislav Sarakinski
Faculty of Philosophy in Skopje

HRISTOFOR ŽEFAROVIĆ: THE PAST SERVING NATIONAL IDEOLOGIES

– summary –

Less than a century after the death of Hristofor Žefarović (1690–1753), a renowned artist, author, merchant, heraldist and supporter of the “Illyrian idea”, Balkan historiographies began trying to determine his ethnicity – or, rather, his nationality – under the influence of national ideologies for which they sought legitimacy. However, the question of the attested identity markers of Hristofor Žefarović presents a complex methodological problem that cannot (and should not) be treated unilaterally, on the basis of fragmentary and selective pieces of information brought out of context.

A thorough analysis of the extant sources, containing an extensive set of contextual identity markers, shows that – at this time, and until a better and more explicit source comes to light – modern historiography is objectively unable to determine the ethnicity of Hristofor Žefarović in modern terms. Furthermore, it is questionable whether this kind of conclusion can be reached at all, as our sources testify to a remarkable fluidity in ethnical markers and norms of self-determination in the times of Žefarović, which would be nearly outrageous under the terms of modern-day politics. Consequently, from a methodological viewpoint, the case of the ethnicity and self-identification of Hristofor Žefarović cannot be defined in any other way, except as putting the past in function of building contemporary national ideologies.